

LES REGLES D'ESQUIVAR VOCABLES: UNA QÜESTIÓ D'HISTÒRIA CULTURAL, DE FILOLOGIA I DE SOCIOLINGÜÍSTICA HISTÒRICA*

Antoni FERRANDO
IEC-Universitat de València

OBJECTIUS I MARC HISTORICOCULTURAL DE LES REGLES

Per a estudiar i comprendre la gènesi de les *Regles*, crec que hem de tenir en compte tres factors:

1) les dades que ens proporciona el manuscrit que les conserva: en la rúbrica inicial definitiva llegim que foren redactades “a juí” de Bernat Fenollar, Jeroni Pau i altres “hòmens di-serts catalans e valentians e prestantíssims trobadors”; la mà que les va copiar, en un còdex quasi tot ell amb obres de Pau, és la de Pere Miquel Carbonell; el lloc i la data, no explicitats enlloc, que deuen ser Barcelona i al voltant del 1492;

2) la filosofia lingüística del nostre text, que mira d'orientar “qui bé vol parlar la lengua catalana”, aconsellant-lo d'evitar “mots grossers o pagesívols”, perquè són impropis d'un “parlar avisat” i d'un “loch elegant” i perquè, “entre persones de bon ingeni e experiència, fàcilment se coneix dits vocables ésser de Empurdà, o d'Urgell, o de Mallorques, o de Xàtiva, o de les muntanyes, o pagesívols, dels quals no acostumen a usar los cortesans ne elegants parladors e trobadors”; i, finalment,

3) el context historicocultural de 1492 i dels anys immediatament precedents: la unió dinàstica de les corones de Castella i d'Aragó (1479) consolida l'autoritarisme reial i afavoreix l'ús cortesà del castellà; el rei, Ferran el Catòlic, resideix habitualment a Castella i es dirigeix sovint en castellà als seus súbdits catalanoparlants, fins al punt d'estendre en aquesta llengua la sentència arbitral de Guadalupe (1486); a Barcelona exerceix la lloctinència de Catalunya (1479-1493) el seu cosí germà don Enrique de Aragón, personatge gens permeable a la llengua catalana; en absència del monarca, la vida cortesana de Barcelona es desenvolupa al voltant del palau de l'acastellanat duc Joan Ramon Folc de Cardona i de la seua esposa, Aldonza Enríquez, germana de la mare del Rei Catòlic; Carbonell, arxiver reial i realista —“botifler”, l'anomena Max Cahner, per la seua fidelitat secreta a Joan II durant la guerra civil catalana—, s'adreça, el 1479, en castellà al secretari reial Gaspar de Ariño, “por me abilitar e responder a V.S. por la mesma manera”, però, conscient d'haver-ho fet maldestrament, després confessa,

* Aquest treball ha estat fet en el marc del projecte d'investigació *La cultura literària medieval i moderna en la tradició manuscrita i impresa* (BFF-2002-04197-C03-01), del Ministeri de Ciència i Tecnologia.

en una actitud clarament defensiva, que “és grosseria scriure d’altra llengua sinó la sua mateixa” i que serà la seua darrera en “llengua stranya”; el 1492, és elegit papa el cardenal Roderic de Borja, després de 35 anys de vicecanceller de l’Església (és a dir, d’haver estat la segona autoritat jeràrquica de Roma), voltat de molts servidors catalans, balears i, sobretot, valencians; el regne de València ha esdevingut políticament, econòmicament i culturalment hegemònic al si de la Corona d’Aragó, es complau a remarcar la denominació privativa de la seua llengua —“llengua valenciana”—, bé que sense posar en qüestió la unitat de la llengua catalana, i desenvolupa al seu cap i casal una intensa activitat literària, amb publicació d’obres de primera qualitat i proliferació de certàmens poètics i debats satíricoburlescos.

Doncs bé, al meu parer, les informacions metalingüístiques i les orientacions lingüístiques de les *Regles* pressuposen un “loch elegant” en què la confluència de catalans, valencians i balears els haja permès contrastar les seues respectives maneres de parlar, debatre intensament la *questione della lingua* i aplicar al català els criteris que podrien convertir-lo en una llengua cortesana moderna, culta i supradialectal. Això, en els anys immediatament anteriors o posteriors al 1492, només era possible a la Roma del vicecanceller i futur papa Roderic de Borja, on treballa, entre 1477 i 1492, sota les ordres del futur cardenal valencià Joan de Borja i amb col·legues connacionals, sobretot valencians, el gran humanista barceloní Jeroni Pau, que es relaciona no solament amb altres humanistes valencians (com Joan Llopis o Pere de Roca), mallorquins (com Teseu Valentí o Esperandéu Espanyol) i catalans (com Nicolau Vilosa), sinó també italians (com Pomponio Leto, Paolo Pompilio o Bartolomeo Sacchi il Platina). Una Roma on Pau pot escoltar fàcilment els diferents matisos diatòpics de la llengua de la boca d’alts càrrecs eclesiàstics, molts de quals són o esdevindran cardenals, com el lleidatà Francesc de Remolins, el rossellonès Joan Garceran de Castre-Pinós, els valencians Ausiàs Despuig, Jaume Casanova, Bartomeu Martí, Joan de Castellar, Joan de Borja, Francesc de Borja, Jaume Serra, Joan de Vera, Joan Llopis, Pere Roca, Francesc Desprats, etc. Una cort romana, on Roderic de Borja, també bisbe de València (1456-1492), es complau a escoltar els versos d’Ausiàs March i d’altres poetes valencians i a educar els seus fills en català.

LA MÀ DE L’ARXIVER CARBONELL

Al meu parer, la gènesi del text conservat de les *Regles*, pels indicis del manuscrit, degué anar més o menys així: a Barcelona, Carbonell copia, entre altres textos que des de Roma li envia el seu cosí Pau, unes “regles” de correcció idiomàtica “a juí” de Fenollar i altres “hòmens diserts catalans e valentians e prestantíssims trobadors”. En un segon moment, Carbonell copia una “Additió” de nous exemples, “feta” explícitament pel mateix Pau “e altres perfetamet pronuntians lo vulgar català”. En un tercer moment, Pau, ja de retorn definitiu de Roma, aclareix a Carbonell que ell també ha intervingut en la primera part i que així mateix ha usat materials de Fenollar en la segona part; en conseqüència, Carbonell anul·la la rúbrica que encapçala l’“Additió”, rectifica la rúbrica inicial i hi incorpora el nom de Pau. Carbonell, encara que molt vanitos —tant, que fou capaç, per exemple, d’anul·lar un foli en blanc d’un registre de Pere el Cerimoniós omplint-lo tot amb el seu cognom CARBONELLUS— no s’afegeix entre els “hòmens diserts catalans” de les *Regles* i, només en una observació marginal, fa el comentari que “vaig anar a misser Hierony Pau ne a mi, Pere Miquel Carbonell, no par sían bons vocables”, únic esment del seu nom al manuscrit. Crec que això ja és prou indicatiu de qui és l’autor intel·lectual de les *Regles* i qui n’és el copista. Un copista que, certament, hi fica culle-

rada en més d'una ocasió, però només puntualment. Un copista que no entén bé moltes paraules que copia, perquè no les ha sentides ni llegides mai, i que per això ben sovint les copia malament (potser hi ajudava el fet que les *Regles* li havien arribat en forma de notes). Al capdavant, un copista amb notables dèficits de coneixença de la variació lingüística del català. Mirem, si no, la formulació de regles com la 42, on llegim un intel·ligible *entensmes* (l'*entramentres* o l'*entanimentres* del *Liber elegantiarum*, relacionables amb l'aragonès *tanimientres?*); o la 99, on “Juhan per Juhann és cognon” no sembla sinó una acumulació d'errors; o la 102, on “sanct Nen”, amb N, no sembla una bona correcció de “sent Ment”, amb M;¹ o la 114, en què es recomana *algozir* en contra de la variant més etimològica *algotzir*, que Carbonell prefereix en els seus escrits; o la 151, en què *ingueny* per *ingeni* ha de ser una mala transcripció de la variant antiga *engeny*; o la 157, en què es corregeix a tort *pernoliar* per *perenoliar*; o la 167, en què, després de rebutjar l'article salat en l'exemple *es pa*, s'omet l'article literari en la correcció *[lo] pa*; o la 274, en què, després d'afirmar que “exemplar vol dir original”, s'explica que “exemplar [en lloc de *examp[la]r*] vol dir ampliar o estendre”; o la 283, en què es diu que *bell no res* “és parlar de minyons”, mentre que a la 290 torna aparèixer *bell no res*, però ara com a exemple de “parlar de gent baixa”; o la 284, en què s'escriu *escrux* per *estruix*; o la 321, en què llegim una frase incompreensible: “baldament és vocable català usitat, com prou vos faça *eius* són usitats, és bon parlar”; o la 323, en què el primer exemple, agramatical, de la sèrie “*yo amare / aquell amara, yo camine /aquell camina, yo ame /aquell ama*” ha de ser un error per un present d'indicatiu del tipus *yo demane / aquell demana*; etc.

CLAUS PER A LA RECERCA DE L'AUTORIA

L'autor de la major part de les *Regles*, tal com ens han arribat, ha de ser un catalanooriental del continent, perquè la majoria d'elles corregeixen trets fonètics, morfològics i lèxics del català parlat de Barcelona, en general compartits totalment o parcialment pel català central: *ànimas/ànimes, murtra/murta, trempat/temprat, fonoll/fenoll, musclo/muscle, poder/per ventura, gont/guant, retxat/retaxat, de xopte/de sobte, gombarda/bombarda, ximple/simple, garballons/margallons, udà/odà, rata pinyada/rata penada, flovioll/flaviol, un petit/un poc, mató/brossat, vaig anar/aní, umplert/umplit, me'n pinet/me'n penit*, etc. Alhora ha de ser també una persona amb una coneixença sòlida del parlar coetani de València, per tal com addueix nombrosos mots que exemplifiquen trets característics, bé que no sempre exclusius d'aquest parlar, com són *entensmes, perea, nosatres, pleyt, maixcarat, peixcador, peraire, huy, rabosa, roín, marmolar, roïdo, medir, rata penada, tripajoch, pernoliar, cabàs, salmitre, alacayo, margalló, unflat i acertar*, entre molts altres. Més encara, utilitza el doble nom de la llengua (“vulgar català e valencià”, a propòsit de *reina*, 291), no gens freqüent a la Catalunya del segle xv i insòlita en la ploma d'un principatí com Carbonell, home d'arxiu, que pràcticament no eixí mai de la seua ciutat nadiua, desconegedor de València i sense cap indicatiu de contacte amb Fenollar ni amb altres valencians, si no és indirectament i esporàdicament.

Fenollar, com a organitzador i expert en certàmens i debats literaris, en què participaven poetes d'arreu de les terres catalanes, havia de dirimir qüestions de correcció lingüística. Si comparem els criteris lingüístics de les *Obres e trobes en llaors de la Verge Maria* (València,

1. G. Colón, “Filología y sífilis. Sobre el mal de simiente o mal de sement”, *Revista de Filología Española*, LXXVIII (1998), pp. 275-308.

1474), antologia poètica d'un certamen marià editat a cura de mossèn Fenollar, i els de l'*Obra de la sacratíssima concepció de la Mare de Déu* (València, 1487), antologia poètica d'un certamen immaculista editat a cura de mossèn Ferrando Dies, ens adonarem que la tendència a la regularitat de solucions ortogràfiques de la primera antologia —el cas més conspicu és l'ús sistemàtic del dígraf *tz* en mots d'origen grec— contrasta amb la variabilitat de solucions gràfiques de la segona, especialment perceptible en els trets gràfics que conserven les poesies dels tres trobadors mallorquins que hi van concórrer. De Fenollar, devia córrer entre els cercles poètics una avui desconeguda llista de correccions lingüístiques, com deixen entendre *Lo procés de les olives*, del mateix Fenollar, i *La brama dels llauradors de l'Horta de València*, de Jaume Gassull. Ara bé, escassament interessat en l'humanisme i molt centrat en la vida literària de la ciutat de València, no en podem esperar ni la perspectiva lingüística global, ni el grau de coneixença de la variació diatòpica de la llengua ni el profund sentit cultista que revelen les *Regles*. A tot estirar, la llista o les notes de Fenollar, per les quals havia esdevingut famós, semblen una defensa del *sermo urbanus* acurat.

No veig, doncs, cap raó perquè s'allunye de la veritat la informació que apareix en la rúbrica definitiva de les *Regles* i en la de l'Additió. Segons això, a les *Regles*:

— hi hauria una aportació de Fenollar, que es coneixia a l'època i que Pau aprofità. Fenollar és l'únic nom esmentat en la rúbrica inicial original i manté la prelatió, per davant de Pau, en la rúbrica definitiva;

— hi haurien participat, en la recollida de materials i en la fixació de criteris, “hòmens ditsers catalans e valentians e prestantíssims trobadors”, “perfetament pronuntians lo vulgar català”, amb els quals Pau es relacionava;

— hi hauria, per damunt de tot, la intervenció del mateix Pau, que hauria seleccionat els casos d'interès ortoèpic, ortogràfic, morfològic, lèxic i fraseològic de més utilitat per a tots els qui volguessen “bé parlar la llengua catalana” i, en particular, per als seus conciutadans barcelonins.

Com a bon humanista, Pau devia apreciar que hi havia moltes variants o preferències valencianes que s'ajustaven a l'etimologia llatina millor que les barcelonines (*fenoll* i no *fonoll*, *guant* i no *gont*, *muscle* i no *musclo*, etc.) i, a més, era conscient que el valencià havia esdevingut, en aquells moments, la variant més prestigiosa de la llengua catalana, tant pel rang i la preparació intel·lectual dels col·laboradors valencians de la cort romana de Roderic de Borja, com pel fet que València s'havia convertit aleshores en una de les ciutats europees més populoses, molt per damunt de Barcelona en pes econòmic, demogràfic i cultural.

CARBONELL NO POT SER L'AUTOR DE LES *REGLES*

Una persona coneixedora del llatí per raó de la seua professió, com era Carbonell, podia constatar també el grau de major o de menor fidelitat gràfica i morfològica al llatí de les variants procedents d'un mateix ètim, com ara *murta* i *murtra*, *umplit* i *umplert*, *aygua* i *ayguo*. Així mateix, podia considerar que el sufix *-esa* de *peresa* o *pobresa*, per ser el més generalitzat en els usos cancellerescos, era preferible al sufix *-ea*, de *perea* i *pobrea*. Ja no és tan clar, sinó tot el contrari, que tingués coneixements filològics i etimològics suficients per a pronunciar-se a l'hora de recomanar una determinada opció entre una gran part de les alternatives que

figuren a les *Regles*. Però allò que resultaria inconcebible en unes *Regles* hipotèticament concebudes per Carbonell, almenys en aquells casos en què no estava en joc el millor o pitjor ajustament al llatí de les variants d'un mateix mot, o l'opció entre un mot d'origen llatí i un altre de reconegut origen no llatí, sinó la tria entre mots de diferent ètim llatí, entre mots de creació popular expressiva o entre mots o variants, tots ells, o si més no un d'ells, de procedència estrangera, és que el nostre arxiver hagués preferit la solució més característicament valenciana a la més característicament barcelonina. Contra el cancelleresc i més típicament barceloní *guineu*, l'autor no reivindica el sinònim d'origen llatí *volp*, aleshores ja arcaïtzant, sinó el geosinònim més arrelat en les terres meridionals *rabosa*; contra *midar*, ben documentat en textos principatins dels segles XIV i XV, però sense documentació coneguda entre els valencians, recomana *medir*, ja present, sota diverses formes verbals, en els *Sermons* de sant Vicent Ferrer i en altres dos textos anònims quatrecentistes, de probable origen valencià (*Recull d'eximplis, Curial e Güelfa*); contra *clotell*, d'ús prou generalitzat així o amb la variant *clatell*, creu preferible *tos*, paral·lel de l'aragonès *tuezo*, tan vivaç entre valencians, segons veiem al *Liber elegantiarum*, com desconegut a Barcelona, si no és en un context llibresc (com ara el diccionari bilingüe de Busa-Nebrija, de 1507, ja sota influència valenciana); contra *cussogues*, que trobem al Busa-Nebrija, *cossegues*, present a Ausiàs March i que deriva de *cocegar*, usat per sant Vicent Ferrer;² contra la innovació catalanooriental *rata pinyada*, recollida al Busa-Nebrija, però no usada pels valencians, *rata penada*, de més tradició literària i per això mateix present també al Busa-Nebrija; contra l'avulgarat (Coromines dixit) *bajanaria*, desconegut en terres valencianes, *bajania*, del *Tirant* i de la *Vita Christi*, d'Isabel de Villena; contra la tendència barcelonina a naturalitzar en *-ol* (*roïdol*) els préstecs acabats en *-o* (*nínxol*, *bàndol*, etc.), la tendència valenciana a mantenir la forma originària amb *-o* (*roïdo*), contra *esdevenir*, en l'accepció adduïda, no l'*encertar* barceloní, sinó *acertar*, que documentem en l'esmentat certàmen poètic valencià imprès el 1487; contra la pronúncia i la grafia *udà*, que es documenta profusament en textos orientals, la pronúncia i la grafia sistemàticament occidental *odà*; contra el bell llatinisme *senalla*, poc usat en terres valencianes, un altre llatinisme, *cabàs*, que apareix al *Tirant* i al *Liber*; contra el *sot* poc conegut pels valencians, que l'autor de les *Regles* ha de precisar que és "en terra", el *clot* en la corresponent accepció valenciana; contra *garballó*, que apareix al Busa-Nebrija, *margalló*, que Carbonell escriu a tort *mergalló*; contra *esquerrà*, mot general però més característicament oriental, *esquerres* que, segons reconeix el mateix Badia, devia ser «preferit en medis valencians», etc. Ja sabem com són de relliscoses les adscripcions geogràfiques de la major part dels nostres mots medievals, però això no invalida que es puguin detectar unes preferències clares dins un conjunt de casos clau, sobretot a partir del segle XV, que permeten situar un text dins una determinada àrea geogràfica. Per això, difícilment poden ser atribuïdes a Carbonell moltes de les informacions i de les recomanacions suara apuntades.

Altament, una bona part del tipus de lèxic adduït en les *Regles* (*posterol*, *llonganica*, *toyssa*, *senalla*, *tabustol*, etc.) s'ajusta poc a les necessitats professionals de l'arxiver barceloní i, doncs, no convida a fer-lo'n autor. Ben mirat, molts dels exemples adduïts pertanyien a la llengua oral (*contendre*, *babaya*, *memeu*, *supòtil*, *tripajoch*, *arrecular*, etc.) i alguns d'ells només en temps més recents han aconseguit incorporar-se als repertoris lexicogràfics i a la literatura (*de bat en bat*, *de bell nou*, etc.). Massa sovint oblidem que les *Regles* són, bàsicament, una proposta d'orientacions ortoèpiques, destinada a qui "bé vol parlar la lengua catalana". Com he insinuat més amunt, el tipus de mots de les *Regles* semblen més tost fruit de tertúlies

2. G. Colón, *Les Regles d'esquivar vocables. Autoria i entorn lingüístic* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2001), p. 61.

humanístiques en què participen persones dels diferents dialectes catalans. A Roma, en tenim documentades unes quantes. La presència d'algunes proscripcions italianitzants, com a *plan pla* (italià *pian piano*³) (36), *força per poder* (40), *asay per gayre* (41), *miniar per illuminar* (256) i d'algunes proscripcions de variants així mateix italianitzants com *flumayre* (106) o *amedosos* (184) semblen confirmar el context italià de les *Regles*. Un context en què no falten alguns castellanismes notoris (*no cuple, roïdo, sombrero, andar mi madre*, etc.), fruit atribuïble, al meu parer, a la presència d'un cert nombre de prelats castellans i aragonesos en la cort de Roderic de Borja. Res d'això no es desprèn dels usos lingüístics ni de la biografia de Carbonell.

En efecte, els coneixements lingüístics de Carbonell eren ben limitats. Ni tan sols és d'ell la llista d'abreviatures llatines que figura anònimament en el mateix còdex que conté les *Regles*, ja que, gràcies a un altre còdex que la reproduïx, ens assabentem que l'autor és Pau. Menys encara pot ser l'autor d'una obreta, com les *Regles*, que, per la seua implicació col·lectiva, l'havia de temptar poderosament a incorporar el seu nom entre aquells "hòmens diserts catalans e valentians e prestantíssims trobadors" a "juí" dels quals s'havia elaborat, i, en canvi, no s'hi afegeix. De fet, Carbonell no deixà mai de consignar el seu nom en qualsevol obra que copiava si aquesta era seua. Això em sembla que és una prova més que ell mateix, que se les donava d'humanista —fins al punt d'inventar-se una carta d'un humanista italià a ell adreçada— i que concoregué a diversos certàmens poètics —amb composicions ben pobres—, no es considerà, malgrat manipular-les, autor de les *Regles*. En els cercles humanistes i trobadorescos barcelonins no hi havia valencians i, en canvi, les *Regles* en presuposen una presència activa.

Si les nombroses contradiccions entre els criteris de les *Regles* i els de les seues obres —entre les quals, referir-se a la seua esposa com a Gràcia i no com a Engràcia, tal com aquelles recomanen— ja ens havia disuadit que Carbonell pogués ser l'autor de l'opuscle, el contrast entre aquells criteris i els que observem en els diversos fragments, suara publicats, dels *Memorials* autògrafs de Carbonell guardats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, com ara *vuyanta, sent Jordi, [jo] pos, genealogias, archiver* (tots a la pàgina 96), *pereós* (p. 131), *serveys* (p. 133), *janer* (p. 165), *lavors* (p. 177),⁴ no fan sinó confirmar-nos en la mateixa convicció. Unes contradiccions que s'observen fins i tot entre el criteri d'algunes regles (com ara propugnar *servici per servey*) i els usos del text metalingüístic (com *juy*, i no l'esperable *judici*).

PAU HA DE SER L'AUTOR DE LES REGLES

Carbonell aspirava a ser humanista, però la seua biografia i la seua formació descarten absolutament que pogués reunir els materials de les *Regles*, concebre'n el projecte "sociolingüístic" i assenyalar-ne les recomanacions adients. Carbonell es limità a fer, potser amb una manipulació mínima, una còpia maldestra de les notes que li havia lliurat el seu cosí Pau. En canvi, Pau, que degué conèixer directament Fenollar, beneficiat de la seua valentina, arran de la seua visita a València poc abans de 1475, reunia, per la seua biografia, la seua formació i la seua ideologia, les condicions idònies per a concebre i recopilar les *Regles*: residia a Roma, on

3. Cf. "le porrai la mano sul petto e *pian piano* li dirai chi tu sei", a la novel·la XLIV, de Matteo Bandello, *La seconda parte delle novelle*, a cura di Delmo Maestri (Alessandria, Edizione dell'Orso, 1993), p. 437.

4. Citem per les pàgines d'Eulàlia Duran (dir.), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, III (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2003), que reproduïx nombrosos extractes dels manuscrits autògrafs de Pere Miquel Carbonell conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

es concentrava la *intelligentsia* catalanòfona, era conscient de la rellevància que hi havien adquirit els valencians i el seu parlar (d'ací la reiteració de sintagmes com «Catalunya o València», «vulgar català e valentià», «hòmens diserts catalans e valencians»), s'havia integrat plenament en els cercles humanistes de la ciutat, hi debatia amb els seus amics la *questione della lingua* i compartia sobretot amb el seu amic, el també canonge i humanista italià, Paolo Pompilio, l'interès pel vulgar.⁵

Efectivament, Pompilio,⁶ tot i escriure sempre en llatí, s'interessà pels trets fonètics del català a *De syllabis et accentibus* (1485) —text que utilitza el mateix mètode expositiu de les *Regles*—, i, a la seua mort, preparava un vast recull lexicogràfic llatí amb els seus equivalents romànics. Pompilio mantingué un tracte assidu i amical no sols amb Pau, sinó també amb els humanistes valencians Pere de Roca i Joan Llopis i amb els mallorquins Esperandéu Espanyol, Teseu Valentí i Arnau Descós. Quan considerem com era d'estreta col·laboració entre Pau i Pompilio, la gènesi romana i paulina de les *Regles* ofereix pocs dubtes. Fou Pompilio, autor d'una *Historia Balearica*, qui empaità Pau a escriure *Barcino*, llibre en què l'autor manifesta que “*Valentia, et in Balearibus Maiorica regnorum sedes alio opere celebrandae*”, amb una preocupació i una visió global de les terres catalanes ben remarcables.⁷

L'autoria única de Pau damunt les *Regles* en concepció, recopilació i formulació és compatible amb la dimensió col·lectiva de l'obra, de la mateixa manera que l'*Obra del Diccionari*, de mossèn Alcover, per citar un exemple més recent, és d'autoria única, sense deixar per això de tenir alhora una dimensió col·lectiva, per les moltes i molt sucoses aportacions dels seus col·laboradors. Però, com el mateix Badia reconeix, “sense Pau, les *Regles* no haurien existit”.⁷

A TALL DE CONCLUSIÓ: LES PRESCRIPCIONS DE LES *REGLES* QÜESTIONEN EL PRETÈS EIX BARCELONA-VALÈNCIA

Ras i curt: l'autoria de les *Regles* no tindria cap rellevància si no impliqués una dimensió historicocultural, filològica i sociolingüística.

Les *Regles*, tal com ens han arribat, són resultat del treball de còpia, amb una manipulació mínima, de Carbonell. Ara bé, per la seua concepció, pels seus criteris i pels seus exemples, només poden ser fruit d'un ambient humanístic i alhora cortesà en què conflueixen valencians, catalans i mallorquins. I, segons ja hem dit, això, en els anys immediatament anteriors al 1492, solament ho podia oferir la Roma de Roderic de Borja i una persona de la capacitat intel·lectual, els coneixements filològics i la perspectiva lingüística global de Pau. Barcelona, després de la guerra civil, es trobava en una situació de debilitat al si de la Corona d'Aragó. A pesar dels March, Martorell, Corella, Roig, Villena i Fenollar, l'expansió i l'hegemonia de la ciutat de València tampoc no es traduí en una clara capitalitat cultural i política,

5. Mariàngela Vilallonga dona notícia a *Jeroni Pau. Obres*. I (Barcelona, Curial, 1986), p. 105, de la monografia de C. Dionisotti, *Gli umanisti e il volgare fra quattro e cinquecento* (Firenze, 1968), en què s'ocupa de l'interès d'humanistes com Pompilio per la llengua vulgar.

6. Per a la biografia de Paolo Pompilio i les seues relacions amb Pau, vegeu, a més de la bibliografia apuntada en la nota anterior, l'article de Wouter Bracke, “Paolo Pompilio, una carrera mancada”, en D. Canfora et alii eds., *Principato ecclesiastico e riuso dei classici* (Roma, Ministero per i Beni e le Attività Culturali, Roma nel Rinascimento, 2004), pp. 429-436.

7. A. M. Badia i Margarit, *Les Regles de esquivar vocables i la “qüestió de la llengua”* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1999), p. 428.

atés que, amb la desequilibrada unió dinàstica de les corones d'Aragó i de Castella (1479), el català deixà de ser llengua àulica i els centres de poder es desplaçaren al regne de Castella. El castellanoparlant Ferran el Catòlic, dels trenta-set anys de regnat, només en passà poc més de tres a les terres de llengua catalana. En aquestes circumstàncies, sense el suport reial, difícilment era viable un projecte modernitzador del català. Carbonell, funcionari de limitada formació i d'escasses llums, reialista sota Joan II i admirador de Ferran el Catòlic, ni per formació ni per ideologia no podia ser l'autor de les *Regles*. I tampoc no ho podia ser Fenollar, capellà del rei Catòlic, que, malgrat els seus contactes freqüents amb poetes catalans i balears, se centrà molt en la vida literària valenciana. Només Pau, des de la privilegiada talaia romana, reunita les condicions idònies per a concebre i formular les *Regles*, l'única derivació catalana notable de la *qüestió de la llengua*.

L'estima de Pau per la seva Barcelona no li impedí d'adoptar l'òptica que llavors era considerada la més cohesionadora i ennoblidora per a la llengua: regularització ortogràfica, modernització morfològica, llatinització lèxica, ortoèpia urbana i recurs al parlar urbà més prestigiós com a model a imitar, encara que no fos el seu. La prioritització de Fenollar tant en la rúbrica inicial de les *Regles* com en la definitiva no és sinó el reconeixement que el "valentià", que és també el parlar de Roderic de Borja, era considerat el català més prestigiós. En efecte, per les seues recomanacions, les *Regles*, en els casos no ben justificats per cultisme (com ara *remedi* i no *remey*) o pel recurs a la "llengua general" (com ara *brossat* i no el barcelonisme *mató*), són fidel reflex del pes que havia adquirit València al si de la comunitat lingüística catalana (com reflecteix la recomanació del valencianisme *tos* i no del més generalitzat *clotell*). Les nombroses coincidències entre les recomanacions de les *Regles* —una guia per a la bona llengua— i les traduccions del llatí a la "valentiana lingua" del *Liber elegantiarum*, de Joan Esteve —un manual destinat a l'ensenyament del llatí, sense cap pretensió cultista—, s'expliquen perquè tots dos reflectien les preferències de la llengua de la ciutat de València. Perquè, com bé afirma Colón,⁸ "paraula usada per Esteve, paraula que era corrent a la València del segle xv". I, entre aquestes, hi havia *bellota*, *cabàs*, *cànem*, *edra*, *fenoll*, *llépol*, *murta*, *oroneta*, *rabosa*, *romer*, *tos*, *tartamudejar* i *vesprada*, per citar-ne unes quantes, moltes de les quals presents i coincidents amb les formes recomanades a les *Regles*. Per contra, al Busa-Nebrija trobarem *bargalló*, *cànem*, *fonoll*, *murtra* o *rata pinyada*, mots reprovats a les *Regles*, i, si en alguns casos es recullen també els geosinònims o variants més característicament meridionals, potser és més un tribut al prestigi del parlar de la ciutat de València que no un reflex de la desconeguda procedència geogràfica de Busa, situable, segons Colón-Soberanas, "casi en los límites de los dialectos oriental y occidental".⁹ El mateix Badia (1999), en advertir reiteradament que el *Liber* és "tan afí sempre a la doctrina de les *Regles*" (p. 247) o que és "ben proper a les *Regles* des de qualsevol angle que l'examinem" (p. 341), no sols confirma que les *Regles* preconitzen el parlar de València com a model a imitar, sinó que, indirectament, avala que difícilment pot ser Carbonell l'autor de les *Regles*. No té, per tant, sentit presentar les *Regles* com una manifestació de l'eix Barcelona-València, si no és per a referir-nos bàsicament al criteri de potenciació del *sermo urbanus* enfront del *sermo rusticus*. Caldrà convenir que les pautes del bon parlar les donava, a la fi del segle xv, València, com bé comenta Joan Coromines al *DECat*, a propòsit de la consolidació i ràpida expansió de *fondo* (s.v.): "És l'època en què, en la direcció de la llengua, els termes s'han invertit, en el que Badia anomena "eix Barcelona-València"; i és València la que assoleix una posició més conspícua".

8. Joan Esteve. *Liber elegantiarum*. Estudi preliminar per G. Colón (Castelló, Inculca, 1988), p. 16.

9. Elio Antonio de Nabrija / Gabriel Busa, *Diccionario latín-catalán y catalán-latín*. Estudio preliminar por Germán Colón i Amadeu-J. Soberanas (Barcelona, Puvill Libros, 1987), p. 33.